

===== Vukman Péter =====

/// „...volt már zsidó kérdés és sváb kérdés és most következni fog a szláv kérdés”

**Magyar–délszláv együttélés Garán az állambiztonsági
iratok tükrében (1945–1956)**

Garát, a Bajától 15 km-re keletre, a mai magyar–szerb országhatár mentén fekvő települést az 1940-es évek elején még többségében németek lakták. A második világháborút követő népességmozgások (a német nemzetiség kitelepítése, magyarországi és csehszlovákiai magyarok áttelepítése, valamint a Délvidékről elűzött, elmenekült vagy áttelepült magyarok beköltözése) alapvetően változtatták meg a község etnikai viszonyait, a legjelentősebb nemzeti kisebbséget immáron a délszlávok (horvátok, bunyevácok) alkották. Jugoszlávia közelsége, a titói Jugoszlávia megnövekedett presztízse a garai délszlávok önbizalmát is megerősítette, és 1945-öt követően domináns helyi pozíciók megszerzésére törekedtek, miközben a jugoszláv vezetés egészen 1946 tavaszáig lebegtette a térség (az úgynevezett bajai háromszög) megszerzésére irányuló törekvéseit. 1948 nyaratól, a szovjet–jugoszláv konfliktus eszkalálódásával összefüggésben a garai délszlávok helyzete is megváltozott: nemzetiségük miatt domináns pozícióból Tito potenciális ötödik hadoszlopává váltak.

A település etnikai sokszínűsége, valamint a magyar–jugoszláv államhatár közelsége az 1950-es évek elejére állambiztonsági szempontból felértékeltek a bajai háromszög falvait, azokra sorra objektumdossziékat nyitottak. A Garára vonatkozó dossziét 1950 augusztusában nyitották, 1957. február 17-én történt lezárásáig három kötetre és mintegy 1500 oldal terjedelembre duzzadt.¹ A kötetekbe néhány, a helyi

1 = = A bajai háromszög falvaira összesen mintegy negyven dossziét nyitottak. A Garára nyitott objektumdossziék jelzetei: ÁBTL 3.1.5. O-9556., O-9556/1. és O-9556/2. Terjedelmét tekintve a Hercegszántóra nyitott dossziék még ennél is vastkosabbak, több mint 2 ezer oldalt tartamaznak. ÁBTL 3.1.5. O-9553., O-9553/1., O-9553/2., O-9553/2a és O-9553/3.

németek kitelepítésére vonatkozó, 1945–1946 között keletkezett irat is bekerült, de zömmel 1948 tavaszától kezdve tartalmazza a helyi délszlávokra vonatkozó hangulatjelentéseket, környezettanulmányokat, a megbízhatatlan személyekről készített jellemzéseket. Habár az iratok nagy többsége a helyi délszlávokhoz, jugoszláviai kapcsolatokkal rendelkező egyénekhez, vélt vagy valós jugoszláv kémekhez, ellenséges elemekhez köthető, azokból a kollektivizálási kampányok helyi lépései is kibontakoznak. Jelen tanulmányomban az objektumdossziék alapján azt vizsgálom, hogy Garán, a bajai háromszög egyik határ menti, multietnikus településén miként hatott az ott élő délszlávokra a második világháborút követő magyar–jugoszláv kapcsolatok hullámozása, miként befolyásolta ez mindennapjaikat, a határral kapcsolatos képzeletüket, identitásukat és a többi nemzetiséggel kapcsolatos viszonyukat, és mindez miként jelenik meg az állambiztonsági iratokban.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) őrzött iratok ugyanakkor sajátos forráscsoportot képeznek. Az ügynökiratokon, jelentéseken sok esetben érezhető a felülről elvárt nyomás és a megfelelni akarás kényszere vagy éppen az ideológiai azonosulás vágyából fakadó torzító hatás.² A Garára (és a bajai háromszög többi falvára) nyitott objektumdossziékban ez abból a szempontból különösen is érvényesül, hogy az információk forrásai legtöbbször a helyi lakosság (sok esetben hallomásból származó) értesülései, állításai voltak, az informátorok vádaskodó, ismerőseiket az állambiztonság előtt negatív színben feltüntető kijelentései mögött meghúzódó személyes motivációiról semmit sem tudunk. A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy az ÁVH figyelmét elsősorban a feszültséget keltő információk érdekelték, azokat az informátorok és ügynökök fel is nagyíthatták, miközben annak, hogy esetleg a lakosság többsége békében élte mindennapjait, nem volt hírértéke. Így a fenti feszültségekről szóló beszámolók felülreprezentáltak is lehetnek. Gyakran valójában azt tudjuk megragadni, hogy a hatalom helyi emberei és kiszolgálói – az országos folyamatok és az egyéni motivációik hatására – miként látták és miként láttatták a helyben végbemenő folyamatokat, egy-egy adott személy vagy közösség tevékenységét.

= = „...nem akarok magyar szót hallani, elég volt ebből a fanyelvből” – Magyarok és délszlávok Garán (1945–1948)

Garán a népszámlálások adatai szerint 1910-ben 4087 fő, 1941-ben 4473 fő, 1949-ben 4540 fő lakott.³ A 20. század elején még közel kétharmados többségben a németek voltak, őket a délszlávok követték: anyanyelv szerint 1910-ben 2749 helyi lakos németnek, 1207 személy bunyevácnak, 122 személy magyarnak vallotta magát. 1941-ben a településen anyanyelv szerint 2709 németet, 1042 bunyevácot és 5 horvátot,

2 = Gyarmati–Szabó (szerk.), 2008; Gyarmati, 2012.

3 = A népszámlálási adatokra: *A magyar Szent Korona*, 1912: 176–177.; MTNEA; Fehér, 1983: 539.; Tóth, 1998: 334. és 336.

valamint 716 magyart írtak össze. Az 1941-es népszámláláson az összeírók már a nemzetiségi hovatartozásra is rákérdeztek, Garán, az anyanyelvhasználatától jelentősen eltérően, mindössze 91 személyt regisztráltak bunyevácként az összeírók, ami az asszimiláció magas fokára is utalhat, de az aktuálpolitikai helyzettel (Magyarország és Jugoszlávia eltérő oldalon állt a világháborúban) és a bizonytalan jövővel is összefüggésben állhatott.

A második világháborút követően, 1945–1949 között több olyan országos vagy regionális összeírás is történt, ami a Garán élő délszlávokat is érintette vagy éppen kifejezetten e kisebbség számbavételére irányult. Bács-Bodrog vármegye alispánjának 1945. évi jelentése alapján a 3779 helyi lakosból 1320 főt tett ki a bunyevácok száma.⁴ Megjegyzem, az 1941-es összeíráshoz viszonyítva mintegy 700 fővel csökkent a település összlakossága, miközben a magukat bunyevácnak vagy horvátnak vallók száma (az anyanyelvet véve figyelembe) közel 300 fővel nőtt. Jugoszláv nyomásra, a magyarországi délszlávokat ért vélelmezett sérelmek kivizsgálására 1946 tavaszán egy magyar–jugoszláv vegyes bizottság külön is elvégezte a bajai háromszögben élő délszlávok összeírását,⁵ de az összeírás külön, településekre lebontott eredményei nem ismeretesek előttem. A jugoszláv diplomaták a helyi kisebbségi vezetőkkel együtt viszont már ekkor tiltakoztak amiatt, hogy a délszlávok magyarnak vallják magukat, még akkor is, ha anyanyelvükként a szerb-horvátot határozták meg.⁶ 1949-ben, a második világháborút követő első országos összeírás alkalmával a népszámlálók 4450 lakost írtak össze a településen, közülük nemzetiség szerint 4031, anyanyelv szerint 3236 fő magyarnak vallotta magát, miközben jelentősen csökkent a magukat németnek és a délszlávnak vallók száma: nemzetiség szerint 6, anyanyelv szerint 383 németet, valamint nemzetiség szerint 475, anyanyelv szerint 894 bunyevácot írtak össze a számlálóbiztosok.⁷ Valamivel több mint 20 személy horvátnak, illetve szerbnek vallotta magát.

A jelentős demográfiai átalakulás hátterében több tényező húzódtott meg. A második világháború után a németek nagy részét kitelepítették a községből, helyükre zömmel magyarok kerültek – a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény következtében Csehszlovákiából, továbbá Magyarország más részeiből (főként Karcagról, Gyomárról és Rakamazról) történt betelepítés, Garára 1945 júliusában 105 gyomai család érkezett, 1946 júliusában pedig újabb 73 családot költöztettek át Karcagról, Rakamazból és Szatmár megye más községeiből.⁸ Ezzel egy időben Bácskából elmenekülő bukovinai székely telepesek is érkeztek a térségbe, az első

4 = = Fehér, 1983: 540.

5 = = Tóth, 2016: 358–363.

6 = = Tóth, 1998: 301–303. és 308–310.

7 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 3. rész, 15. Gara község államvédelmi operatív jellemzése, 1955. január 3.

8 = = Uo.; Tóth, 1987: 40. és 46.

telepesek 1945 januárjában jöttek Garára és a környező falvakba. Egy 1945 januárjában kelt belügyminiszteri rendelet értelmében a Topolya melletti internálótáborból 500 főt Garára kellett áttelepíteni, de a rendelkezés végrehajtására nem került sor.⁹ Egy újabb belügyminisztériumi rendelet értelmében március végére Garán 654 fő (Csátalján 824 fő és Vaskúton 322 fő) nyert elhelyezést.¹⁰ Egy 1950. november 13-án kelt állambiztonsági jelentés szerint 60 Jugoszláviából átköltözött székely telepes család lakott a faluban, egy 1952. decemberi névlista szerint 1945 és 1947 között további 22 jugoszláv állampolgár talált új otthonra a községben.¹¹ (A kimutatás az etnikai hovatartozást nem tartalmazta, de több esetben gyanítom, hogy Jugoszláviából kitelepített németekről lehet szó.) A szovjet csapatok bevonulását követően már 1944 őszétől általánossá vált a bajai háromszögben élő svábok internálása, munkatáborokba hurcolása; a tendencia 1945 január–februárjában felerősödött, Garáról ekkor 400 munkaképes német nemzetiségű férfit és nőt hurcoltak a Szovjetunióba. A helyi sváb lakosság kitelepítése Garán és a szomszédos községekben 1946 nyarán kezdődött el, Garán 6 hónapig elhúzódott, a kitelepítések végül 1946. november 8-án és november 22-én történtek. A két transzporttal összesen 990 személyt telepítettek át Németországba.¹²

A magukat délszlávnak vallók csökkenésének hátterében azonban nemcsak az előrehaladott asszimiláció húzódott meg, hanem abba a fenti népességmozgások, a korabeli magyar–jugoszláv kapcsolatok erőteljes hullámozása és az általuk keltett félelmek és feszültségek is szerepet játszottak. 1949-ben már teljes erővel dúlt a magyar–jugoszláv „hidegháború”, a délszlávok pedig jól emlékeztek arra, hogy a helyi svábok kitelepítését is összeírás előzte meg.¹³ A közeli Hercegszántón explicite hangot is adtak ezen félelmüknek. Tóth Ágnes arra is felhívja a figyelmet, hogy a bajai háromszög délszlávjai körében 1946. március 16. és 23. között végrehajtott összeírás időben egybeesett a németek kitelepítésével, a helyi délszlávok a két párhuzamosan zajló eseményt könnyen összekapcsolhatták, az joggal kelthetett félelmet körükben.¹⁴ 1949 júniusában, egy évvel a szovjet–jugoszláv konfliktus nyilvánosságra kerülése után, a Jugoszláviába történő áttelepítéstől tartó garai délszlávok meg is jegyezték, hogy *„volt már zsidó kérdés és sváb kérdés és most következni fog a szláv kérdés”*.¹⁵

Garát a második világháború megkímélte, különösebb károkat nem okozott. Katonai szolgálatot 280–300 fő teljesített, 21-en meghaltak és 26-an szovjet

9 = = A jugoszláv hatóságok által 1945 februárjában kiutasított székely telepesek Bácsalmás, Bácsborsód és Katymár településekre menekültek. Tóth, 1987: 36.

10 = = Fehér, 1983: 545.

11 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556. 390. Jelentés, 1950. november 13.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 105. Jelentés, 1952. december 5.

12 = = Tóth, 1987: 35., 42. és 46.

13 = = Tóth, 1998: 309.

14 = = Tóth, 2016: 358–359.

15 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556. 163. Jelentés, 1949. június 28.

fogságba kerültek, utóbbiak közül 12 személy nem tért vissza. A Vörös Hadsereg csapatai 1944. október 20-án érték el a községet.¹⁶ Az elkövetkező hónapok meglehetősen turbulens időszaknak bizonyultak. A térség falvaiba jugoszláv katonaság vonult be, több helyütt a hatalmat a helyi délszlávokból alakult népfelszabadító bizottságok és fegyveres milíciák vették át. Vezetőjük Garán Karagić Antun délszláv népi író és Sokác Iván volt.¹⁷ A források arra látszanak utalni, hogy Garán különösen elmérgesedett a helyzet. Többen, erőtt demonstrálendő, gépfegyverrel járták a falut és a környező településeket, és a magyarokat verték, ijesztgették.¹⁸ Habár Jugoszlávia hivatalos formában nem jelentette be területi igényét a térségre, a magyar–jugoszláv határkiigazítás lehetősége időről időre még a legmagasabb belgrádi kormányzati szinteken is felmerült, a magyarországi délszlávok körében pedig aktív ez irányú propagandatevékenységet folytattak.¹⁹ E folyamatok részét képezte, hogy 1945. január 10-én a már említett Karagić vezetésével délszláv küldöttség járt személyesen Titónál, és kérte a háromszög Jugoszláviához csatolását.²⁰ A helyi délszlávok közül egyébként többen partizánnak álltak (egy 1953-as kimutatás 28 személyt nevez meg név szerint), majd 1946–1947 során önkéntesként vettek részt a szocialista Jugoszlávia építésében (Belgrád–Zágráb-autóút, samaci vasút), Garáról legkevesebb 14 fő.²¹

Az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti megállapodást követően a helyi milíciák ugyan fokozatosan beszüntették tevékenységüket, de ez korántsem jelentette a feszültségek teljes megszűnését. A garai délszlávok megszerezték a kitelepített sváb gazdák mezőgazdasági gépeit (esetleges visszaszerzésükből azonnal nemzetiségi kérdést csinálva), a földosztás során elsősorban ők részesültek a németektől elvett földekből,²² és tevőlegesen beavatkoztak a helyi közigazgatás működésébe. 1945 augusztusában megakadályozták Tury Ferenc régi, köztisztvisletben álló bíró községi bíróvá választását. Csatalinác Márton, a Magyar Kommunista Párt (МКР) helyi titkárának vezetésével a botokkal felfegyverezett délszláv tömeg a Szociáldemokrata Párt (SZDP) és a Független Kisgazdapárt helyi elnökét is tetteleg bántalmazta.²³ Herceg-

16 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 3. rész, 16. Gara község államvédelmi operatív jellemzése, 1955. január 3.

17 = = Fehér, 1983: 542–543.; ÁBTL 3.1.5. O-9556. 132–134. Jelentés, 1948. szeptember 1.

18 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 157. Jelentés, 1953. május 18.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 212. Környezet-tanulmány, 1953. január 21.

19 = = Bagarić, 2012; Hornyák, 2015; 2016.

20 = = A. Sajti, 2012: 590–591.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 215. Jelentés, 1953. június 3.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 195–196. Jelentés, 1948. október 18.

21 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 123. Jelentés, 1953. február 17.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 125. Jelentés, 1953. február 17.

22 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556. 145. Jelentés, 1948. október 5.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 212. Környezet-tanulmány, 1953. január 21., Fehér, 1983: 545.

23 = = Tóth, 2016: 353.

szántóhoz hasonlóan Garán is megfigyelhető volt, hogy az MKP tagságának zömét a délszlávok alkották. Egy 1949 márciusában kelt kimutatás szerint az MKP és az SZDP egyesülésével 1948 júniusában megalakult Magyar Dolgozók Pártja (MDP) 520 taggal rendelkezett a településen, a vezetőséget és a tagság nagy részét továbbra is a délszlávok alkották.²⁴ Mindez azonban nem jelentette azt, hogy valamennyiükre hatott volna a baloldali ideológia, sokkal inkább szólt ez Tito és a világháborúban győztes, országukat szinte kizárólag saját erőből felszabadító jugoszláv partizánok (és ezzel együtt Jugoszlávia) presztízsének. Ezzel a kortársak is tisztában voltak, ahogyan arra Bács-Bodrog vármegye szociáldemokrata alispánja 1946. május 15-én kelt jelentésében egyértelműen utalást is tett: „A szlávság nagy része a kommunista párt tagja. Azonban tevékenységét ott nem annyira kommunista eszmék kifejtésére, mint inkább nemzetiségi, mondhatni sovinszta céljai elérésére fordítja.”²⁵

A garai délszlávok fölényét, megnövekedett magabiztosságát a magyarokkal szembeni megnyilatkozásokban is tetten érhetjük, az ekkor elhangzottakra a falusiak még az 1950-es években is élénken emlékeztek. Az 1946-ban hazatért partizán, Dujmov Miksa a világháborús győztes magabiztosságával jelentette ki, egyben a falun belüli erőviszonyokra is utalva: „...*ti szar magyarok, itt mi vagyunk az urak és nem ti, mert a szlávok nyerték meg a háborút*”;²⁶ „*ti gané magyarok, majd mi jövünk és számolunk veletek*”; és „*nem akarok magyar szót hallani, elég volt ebből a fanyelvből*”.²⁷ Ha hihetünk az 1953-as informátori jelentéseknek, hasonlólt a szintén partizán Osztrogonác Máttyás is megfogalmazott: „...*nehogy meghallja azt, hogy a bunyevác lányokkal magyarul beszéljen, mert itt mi partizánok vagyunk az urak és úgy lesz, ahogyan mi akarjuk*.”²⁸ Osztrogonác József pedig az internálótáborból 1945-ben hazatérő Csatár Antal előtt nyomatékosította: „*Elég volt a magyar beszédből, a magyaroknak nincs itt semmi keresnivalójuk. [...] Így is akarom, ne halljak több magyar szót itten*.”²⁹

= = Passzivitás, félelem és hamis illúziók kergetése – a garai délszlávok 1948–1952 között

A garai délszlávok győztes fölénye azonban pár éven belül elillant. Az élesedő szuperhatalmi szembenállás következtében Sztálin egyértelmű igazodást követelt meg az érdekszférájába tartozó országok vezetésétől. Mivel Jugoszlávia számított leginkább „önjárónak”, Titót és a Jugoszlávai Kommunista Párt vezetését kellett először móresre tanítani. Sztálin tehát új, „mini hidegháborús” frontot nyitott Jugo-

24 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556. 60. Jelentés, 1949. március 15.

25 = = Idézi: Tóth, 1993: 363.

26 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 71. Jelentés, 1954. február 19.

27 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 185. Jelentés, 1953. május 18.

28 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 275. Jelentés, 1953. július 1.

29 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 114. Jelentés, 1953. január 20.

szlavia ellen.³⁰ Ennek következtében fagyossá váltak az 1948 tavaszáig felfelé ívelő magyar–jugoszláv kapcsolatok is. A Tájékoztató Iroda bukaresti határozatát (1948. június 28.) követően Rákosiék azonnal nyomás alá helyezték a délszláv kisebbségi szervezeteket és azok vezetőit. Megfosztották parlamenti mandátumától az egyetlen délszláv parlamenti képviselőt, Rob Antunt, és ideiglenesen felfüggesztették a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének (MDDSZ) működését. A sajtóban sorra jelentek meg a délszlávok helyi közösségeinek Titót és a JKP politikáját megbélyegző nyilatkozatai, az MDDSZ augusztus 10-i kongresszusa pedig annak rendje és módja szerint a Tájékoztató Iroda határozata mellett foglalt állást, és új, a hatalomhoz továbbra is hű vezetőséget választott.³¹

A valóságban mindez korántsem ment ilyen simán. Sőt, az objektumdosz-sziék áttanulmányozása megerősítette bennem azt a sejtést, hogy különösen Garán történtek heves kiállások Tito mellett. Azt az államvédelmi hatóságok jelentéstevője is kénytelen volt elismerni, hogy a bajai járás délszlávjainak 95 százaléka Rob menesztésére a nemzeti önrendelkezés megsértéseként tekintett. Július első napjaiban az MDP szervezési osztályának küldöttjei a Tájékoztató Iroda JKP-t megbélyegző határozata melletti kiállásra, míg a Rajk-perben később elítélt Ognyenovics Milán, ekkor az MDDSZ felfüggesztett vezetőségi tagja, Rob és Tito melletti kiállásra győzködte a helyieket. Garán és Katymáron arról is határoztak, hogy táviratban követelik Dinnyés Lajos miniszterelnöktől, adják vissza Rob parlamenti mandátumát.³² Sőt, az MDDSZ országos kongresszusán az ott megjelent 17 garai küldött Tito mellett kívánt javaslatot benyújtani.³³ A kialakult helyzet súlyosságát az ÁВН jelentéstevője is kénytelen volt elismerni: *„Hatóságunk területén a jugoszláviai [viszonyok] kétségtelenül komoly problémát idéztek elő, úgy politikai, mint gazdasági téren. A bunyevác nagygazdák, akik eddig bár nem is nyíltan, de burkoltan Tito- és demokráciaellenesek voltak, most minden erejüket arra összpontosítják, hogy az eddig baloldali beállítottságú személyeket a sovinisza jelszavakkal a nemzetiségi kérdésekkel kapcsolatos ellentéteket kiélezzék. Ezek a személyek Tito nagyságának hangoztatásával próbálják a szlávtságot a magyar állammal és nemzettel szembeállítani.”*³⁴ Úgy tűnik, hogy a Jugoszlávia elleni rágalomhadjárat nyomán a helyi délszlávok körében meglévő ellentétek is másodlagossá váltak: *„Ez az esemény bizonyos fokig megszüntette a bunyevátság közötti politikai és világnézeti ellentéteket.”*³⁵

30 == A szovjet–jugoszláv konfliktus eredetére: Gibianski, 1994; Rajak, 2010.

31 == A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok 1948 utáni alakulására: Vukman, 2016; 2017.

32 == ÁBTL A/17–20. ÁBTL 3.1.5. O-9556. 124–126. Jelentés, 1948. július 10.

33 == MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 127. ó. e. 32–34. Jelentés a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségéről, d. n.

34 == ÁBTL 3.1.5. O-9556. 125. Jelentés, 1948. július 10.

35 == ÁBTL 3.1.5. O-9556. 126. Jelentés, 1948. július 10.

Meglepő, de a Tito és az MDDSZ régi vezetősége melletti kiálláson túl a garai délszlávok további jogokat is követeltek. Azt, hogy létszámarányuknak megfelelően tölthessék be a tisztviselői állásokat (az ellenvélemények szerint eddig is szinte minden hatalom az ő kezükben volt), majd ennek elutasítása után a helyi jegyzői posztot követelték maguknak. 1948. szeptember 15-én pártközi értekezletet is összehívtak a kérdésben, ami heves vitába torkollott. Míg az MDP helyi szervezete támogatta a javaslatot, a kisgazdák és a nemzeti parasztpárti delegáltak ezt ellenezték. Megjegyzem, az MDP szinte valamennyi tagja délszláv volt; Molnár János helyi pártelnök szóvá is tette, hogy a délszlávok lassan az összes magyar származású tagot kiszorítják, és külön gyűléseket tartanak, ahova a magyar párttagokat meg sem hívják.³⁶

A kezdeti fellángolások azonban hamar alábbhagytak, az 1949–1952 közti időszakot a helyi délszlávok szempontjából három kifejezéssel írnám le: passzivitás, félelem és hamis illúziók keresése. A korabeli hangulatjelentések rendre arról számoltak be, hogy a délszlávok passzívvá váltak, nem látogatták az MDP és az MDDSZ gyűléseit, nem fizettek tagdíjat, csak maguk között barátkoztak, a magyarokkal nem keresték a kapcsolatokat, idegenek előtt politikai véleményeknek nem adtak hangot.³⁷ Az 1949. február 12-én nagygyűlésre érkező Ognyenovics Milánt és a budapesti jugoszláv nagykövetség korábbi munkatársát, az 1948 októberében emigráló Krisztonosity Ozrent teljes közömbösséggel fogadták, a nagygyűlést előzetesen nem jelentették be, sőt, a fővárosból érkező szónokoknak két órát várakozniuk kellett, hogy valamekkora nézősereget tereljenek össze. A „Tito-klikk terrorista módszereit” megbélyegző előadásokat a helyiek teljes passzivitással fogadták: *„Még Rákosi és Sztálin nevének említésekor sem volt semmi tetszésnyilvánítás, csupán a szónoki emelvényen ülő vezetőségi tagok tapsoltak és egy-két hallgató kényszeredetten összeütötte a tenyerét. Éljenzés egyáltalán nem volt.”*³⁸ Igaz, rendbontás sem történt. A nagygyűlésről beszámoló állambiztonsági jelentés szerint *„megállapítható volt az, hogy a helyi szlávok részéről a küldöttek biztosítását nem nézték jó szemmel és a gyűlést meghallgatni kíváncsiak honvédeket el is tanácsolták”,*³⁹ bár megkockáztatom, a honvédek megjelenése sokkal inkább a résztvevők számának növelését és a délszláv megjelentek kontroll alatt tartását szolgálta, mint a sorkatonák aktuálpolitikai téma iránti érdeklődését. Az állambiztonsági jelentésekben egyébként még 1951-ben és 1952-ben is rendre visszatérő elemként jelenik meg a délszlávok passzivitása. Az 1951. március 20-án a helyi délszláv szövetségben tartott gyűlésen a meg-

36 == ÁBTL 3.1.5. O-9556. 140. Jelentés, 1948. szeptember 18.

37 == ÁBTL 3.1.5. O-9556. 137. Jelentés, 1948. szeptember 8.; ÁBTL 3.1.5. O-9556. 143–144. Jelentés, 1948. szeptember 29., ÁBTL 3.1.5. O-9556. 187–188. Gara, 1950. augusztus 23.; ÁBTL 3.1.5. O-9556. 202. Jelentés, 1950. szeptember 1.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 186. Jelentés, 1949. november 6.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 190. Jelentés, 1948. szeptember 22.

38 == ÁBTL 3.1.5. O-9556. 156. Jelentés, 1949. február 13.

39 == Uo.

jelentek meg is mondták, félnek, mert a rendőrök gyakran megverték, nemzetiségük miatt titóistának bélyegezték meg őket; gyűlésekre ezért nem járnak.⁴⁰

A délszlávok körében amúgy is általános volt a félelem légköre. Már 1948 szeptemberében felröppentek olyan híresztelések, hogy a korábbi partizánokat internálni fogják. A kitelepítésekkel kapcsolatos félelmek különösen akkor erősödtek fel, ha nagyobb létszámban határőrök érkeztek a faluba, illegális határátlépők vagy kémek után kutatva razziát tartottak, de országos események (például választás) után is aggodva várták a következményeket. Az 1949. május 15-i országgyűlési választások előtt már elterjedt a hír, hogy a választásokat követően az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) internálni fogja a délszlávok vezetőit – a délszlávok nem is akartak ezért a Népfront (Magyar Függetlenségi Népfront) jelöltjeire szavazni. Az is elterjedt, hogy az ÁVH mindent tud a faluban, a délszlávok között is besúgóik vannak.⁴¹ Egy hónappal később, a határsáv megerősítése kapcsán terjedt el a rémhír, hogy a délszlávokat Jugoszláviába fogják kitelepíteni. A helyiek érzékelték is, hogy ebben az esetben csöbödből vödörbe kerültek volna: „Így azt hangoztatják, hogy nem mernek szembefordulni Tito politikájával, mert ha át lesznek telepítve a Tito barátok, ott [Jugoszláviában] el fogják mondani, hogy itt Magyarországon kik voltak Tito ellenesek és ott majd le lesznek zárva.”⁴² A kitelepítés rémképe az ősszel, a Rajk-perrel összefüggésben újból megjelent a délszlávok körében. Sőt, ahogyan nyáron, most is párhuzamot vontak a svábok 1946-os kitelepítésével.⁴³

A bajai háromszögben élő délszlávok kitelepítéstől való félelme nem volt teljesen alaptalan. Az MDP Titkársága 1950. január 18-i ülésén döntést hozott a déli határsáv létrehozásáról; az ezzel összefüggő intézkedések 24 pontból álló tervét az április 12-i ülésen ismertették. A 15 km-es határzónába Gara is beletartozott, így július 1-től csak különleges igazolvánnyal lehetett a községben tartózkodni, az állandó lakosokat pedig állandó tartózkodásra jogosító igazolvánnyal látták el. Az ÁVH július 1-jére elkészítette javaslatát a határsávban élő osztályidegen, ellenséges társadalmi csoportok kitelepítésére, beleértve a kettősbertokosokat, a Délvidékről 1945 után áttelepülteket, a délszláv származásúakat, a délszláv tanítókat, a görögkeleti papokat és a Jugoszláviában rokoni vagy baráti kapcsolatokkal rendelkezőket. A déli határsávból a legveszélyesebbnek ítélt 2446 személy kitelepítését már június 22-én elrendelték; a kitelepítések Bács-Kiskun megyében Hercegszántón kezdődtek meg. Ezt követően 1951. november 21-ről 22-re virradó éjjel, majd 1951. december 19-én volt újabb kitelepítési hullám. 1950 és 1952 között összesen 3456 fő 16 év feletti személyt (más adatok szerint megközelítőleg 4 ezer főt) telepítettek

40 == ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 95. Jelentés, 1952. október 30.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 277. Jelentés, 1951. március 30.

41 == ÁBTL 3.1.5. O-9556. 159. Jelentés, 1949. május 10.

42 == ÁBTL 3.1.5. O-9556. 163. Jelentés, 1949. június 28.

43 == ÁBTL 3.1.5. O-9556. 148. Jelentés, 1949. október 14.

ki a határsávból, közülük 510 főt Bács-Kiskun megyéből.⁴⁴ Habár ez a délszlávok nagy tömegeit nem érintette, arra kiválóan alkalmasnak bizonyult, hogy az ezzel kapcsolatos félelmet elültesse bennük.⁴⁵ Főleg, hogy négy-öt év távlatából a németek kitelepítésének emléke még elevenen élt a községben.

Habár kutatómunkám során eddig arra vonatkozóan még nem találkoztam konkrét számadattal, hogy Garáról hány délszláv lakost telepítettek ki, az állam-biztonsági hangulatjelentésekből az jól látszik, hogy különösen a fenti időpontok körül erősödtek fel a délszlávok körében a félelmek. 1950 augusztusában általános volt az aggodalom, többen a községháza, a tszcs vagy éppen a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége (DÉFOSZ) épületében vélték látni a kitelepítendő délszlávok listáját.⁴⁶ Nem is csoda, hogy Dujmov Jakab nagygazda értéktárgyait ismerőseihez hordta szét. 1951 decemberében pedig Osztrogonác Péter mondta az alábbiakat az ÁVH informátorának: „...most az összes délszlávokat ki fogják telepíteni a határ mentéről, mert azok egyike sem megbízható és ezért vásárolok magam részére jó meleg téli ruhát.”⁴⁷ 1951–1952 fordulóján többen félelmükben összecsomagoltak, vagy ismerősöknél rejtették el értékeiket. Sibalin Jánosné éjszakánként felriadt, ha gépkocsi haladt át a községen, de az aggodalmakat az is fokozta, hogy január közepén elterjedt a hír, a katymári állomáson álló vagonokban a garai délszlávokat fogják elvinni.⁴⁸

Orgoványi István arra is felhívja a figyelmet, hogy a téészesítés szervezésének felgyorsítása a határövezet kiépítésével párhuzamos haladt.⁴⁹ A téészesítés, a határsáv kiépülése és a kitelepítésektől való félelem közti kapcsolatot több állambiztonsági jelentés is megerősíteni látszik. 1950 szeptemberében alakult meg a faluban a Vörös Csillag termelőszövetkezet, tagjai között túlsúlyban a bunyevácok voltak; az 1950. augusztus 23-án kelt hangulatjelentés a kitelepítésekkel összefüggésben megemlíti, hogy a délszlávok vonakodnak belépni a termelőszövetkezetekbe, 1951–1952 fordulóján pedig a termelőszövetkezeti csoportok megalakításának erőltetése csak tovább fokozta a délszláv nagygazdák kitelepítéstől való félelmeit.⁵⁰

A kitelepítés mellett a háborútól való félelem is végig megfigyelhető volt a korszakban, különösen 1948 szeptember–októberében és 1949 július–augusztu-

44 = = Orgoványi, 2001: 256–264.

45 = = Hornyák, 2016: 334.

46 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556. 61–62. Jelentés, 1950. augusztus 3.; ÁBTL 3.1.5. O-9556. 182. Gara, 1950. augusztus 19.; ÁBTL 3.1.5. O-9556. 187–188. Gara, 1950. augusztus 23.

47 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 210. Jelentés, 1951. december 4.

48 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556. 319. Jelentés, 1951. december 4.; ÁBTL 3.1.5. O-9556. 323. Távmondat, 1952. január 18.; ÁBTL 3.1.5. O-9556. 326. Jelentés, 1952. január 24.

49 = = Orgoványi, 2001: 260.

50 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 3. rész, 18. és 25. Gara község államvédelmi operatív jellemzése, 1955. január 3.; ÁBTL 3.1.5. O-9556. 187–188. Gara, 1950. augusztus 23.; ÁBTL 3.1.5. O-9556. 323. Távmondat, 1952. január 18.

sában. Már 1948 augusztusában elterjedt a hír, Béregen (Bački Breg, Hercegszántóval határos község a határ jugoszláv oldalán) szokatlanul sok jugoszláv katona állomásozik, Zomborban tankokat is láttak, Újvidéken pedig állítólag már nem is adtak ki Magyarországra szóló utazási engedélyt (útlevelet). Egy évvel később, 1949 nyarán arról szóltak a hírek, hogy Zentán és Újvidéken angol, gyarmatokról származó katonákat láttak, Tito általános mozgósítást rendelt el, miközben Péter király is útban volt Görögországból, hogy egyesüljön Tito csapataival, és egészen Kalocsáig nyomuljon előre.⁵¹

A félelmek mellett a reménykedés, a vágyálmok kergetése is megfigyelhető volt a délszlávok körében. Többen biztosra vették, hogy Tito be fogja bizonyítani az igazát, és reménykedtek, hogy fel fogja szabadítani a magyarországi délszlávokat, a bajai háromszöget pedig Jugoszláviához fogja csatolni, véget vetve ezzel a kommunista rendszernek.⁵² Zegnál János már 1948 szeptemberében kifejtette az egyik kocsmai beszélgetés során: „...*meg fogjátok látni, Tito hamarosan elfoglalja Magyarországot és nem kétséges, hogy Garát Jugoszláviához fogják csatolni.*”⁵³ Sokacz István lánya pedig 1952 elején reménykedve mondta: „*Piszkos kommunisták uralkodnak Magyarországon, de majd jönnek Titóék és jaj lesz a kommunistáknak.*”⁵⁴ Megjegyzése, úgy vélem, arra is rávilágít, hogy a helyiek közül sokan (délszlávok és magyarok egyaránt) szembeállították a magyar és a jugoszláv viszonyokat és személy szerint Rákosit és Titót. Klanács Ádám nagygazda állítólag már az 1947-es választásokkor kijelentette: „*Az a hájfejú Rákosi mindig pofázik, de nem tudja, mit. Jobb lenne, ha ő is Titóra hallgatna.*”⁵⁵ Sibalin Ferenc pedig 1951-ben állította szembe a magyar és a jugoszláv életszínvonalat: „...*itt azt pofázzák Magyarországon, hogy Titóéknál nincs semmi, azt közben itt Magyarországon nincs semmi.*”⁵⁶

A békésebb, feszültségektől mentes hétköznapiak utáni vágy és a délibábok kergetése együtt járt a különböző konteók, összeesküvés-elméletek terjedésével, miközben Tito egyfajta népi hőssé lényegült át. 1948 novemberében jegyezték fel, hogy Titót igazából már 1943-ban meggyilkolták, az ál-Titót anyja nem ismerte fel (jobb melle alatt hiányzott az anyajegy). Tito valójában Lenin legbizalmasabb munkatársa volt, akit Sztálin ezért először a spanyol polgárháborúba, majd 1941-ben a Balkánra küldött. Népszerűsége miatt a féltékeny Sztálin olyan irányvonalat kívánt

51 == ÁBTL 3.1.5. O-9556. 133–134. Jelentés, 1948. szeptember 1.; ÁBTL 3.1.5. O-9556. 147. Jelentés, 1948. október 6.; ÁBTL 3.1.5. O-9556. 165. Jelentés, 1949. július 29.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 262. Jelentés, 1949. augusztus 5.

52 == ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 190. Jelentés, 1948. szeptember 22.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 262. Jelentés, 1949. augusztus 5.

53 == ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 169–170. Jelentés, 1955. március 25.

54 == ÁBTL 3.1.5. O-9556. 325. Gara, 1951. január 6.

55 == ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 267–268. Jelentés, 1951. május 15.

56 == ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 310–311. Jelentés, 1951. június 21.

megvalósíttatni vele, ami Jugoszláviát romlásba döntötte volna, „Tito ezt belátván, népének jót akarva tagadta meg a Kominform, illetve Sztálin utasításait”.⁵⁷

A feszült légkör többször interetnikus szóváltáshoz vagy tettelegességig fajuló összetűzéshez vezetett. A bálók, táncos mulatságok gyakran verekezésbe toroklottak, ehhez elég volt azon összeveszni, hogy délszláv vagy magyar nótákat játsszon-e a zenekar.⁵⁸ Néhányan a délszlávok közül minden lehetőséget megragadtak arra, hogy nemzetiségi sérelmeiket hangoztassák (Babity Alajosné szerint például ezért nem engedték a moziban a filmvetítés alatt cigarettázni⁵⁹), de a magyarok és a községben maradt németek sem maradtak adósak. 1951 márciusában a DÉFOSZ helyi titkára kijelentette, maga is azon lesz, hogy a délszlávokat pár hónapon belül internálják: „...nem lesztek ti itt sokáig, egy vagy két hónapig, mindannyian le lesztek internálva. Én is azon leszek, hogy vigyenek el benneteket”,⁶⁰ a német nemzetiségű Véber János pedig egy hónappal később baltával támadt a délszlávokra: „...nem fogjátok sokáig dolgozni a sváb földeket, menjetek ti Titóhoz, ott van a ti földetek!”⁶¹

Megjegyzem, a délszlávok körében 1948 szeptemberében egy rövid időre az antiszemitizmus is felerősödött. A garai délszlávok közül többen a beszolgáltatásokért a zsidókat tették felelőssé, továbbá meg voltak győződve, hogy a búzát a zsidó hadsereg élelmezésére fogják Palesztinába szállítani.⁶² Ezzel egy időben többen attól tartottak, felismerve „káros tevékenységüket”, hogy a jugoszlávok tömegesen fogják átdobni a határon a zsidókat, akiket mind vezető pozícióba fognak elhelyezni Magyarországon. Az ÁVH szerint a híreszteléseket a Csehszlovákiából áttelepített magyarok is terjesztették, de az egész fellángolás hátterében Raics Iván, az MDP délszláv származású helyi titkára állt, aki Budapestről, a délszláv kongresszusról hazatérve jelentette ki: „Fenn jártam Pesten és az egész vonal végig zsidó.” Vaity Pál ezt a következővel toldotta meg: „...magyaroknak nem jön meg az eszüik és nem látják, hogy itt az egész államvezetés a zsidók kezében van és mennyire más-képp van ez Jugoszláviában, mert Tito nem tűr meg maga mellett egyetlen zsidót sem.”⁶³

57 == ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 186–187. Jelentés, 1948. november 6.

58 == ÁBTL 3.1.5. O-9556. 215. Távmondat, 1950. november 26.

59 == ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 275. Jelentés, 1951. március 31.

60 == ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 277. Jelentés, 1951. március 30.

61 == ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 280–281. Jelentés, 1951. április 27.

62 == ÁBTL 3.1.5. O-9556. 137. Jelentés, 1948. szeptember 8.

63 == ÁBTL 3.1.5. O-9556. 143–144. Jelentés, 1948. szeptember 29., az idézet helye: ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 192. Jelentés, 1948. szeptember 24. Úgy vélem, az antiszemita megnyilvánulásokban a korszak légköre köszönhet vissza, nem specifikusan a helyi viszonyok. Garán az 1910-es népszámlálás felekezeti adatai alapján 36 izraelita vallású élt, de számuk már 1920-ra mindössze egy főre csökkent. Az 1930–1949 közti népszámlálásokon 3–6 fő vallotta magát izraelita vallásúnak. Az objektumdossierben nem találtam konkrétan a helyi zsidókra tett megjegyzéseket. A népszámlálási adatokra: MTNEA.

Az ÁVH azon törekvése, hogy a korszak paranoid légkörében a délszlávokban Tito potenciális ötödik hadoszlopát lássa és láttassa, nem kedvezett a feszültségek csillapodásának. A szovjet–jugoszláv konfliktus kitörését követően néhányan Jugoszláviába disszidáltak, köztük az MDDSZ helyi titkára és jegyzője is. Az ÁVH minden esetben aktív hírszerzőkként tekintett rájuk, rokonaik, ismerőseik pedig ügynökgyanússá váltak. 1950-ben letartóztatták a délszlávok körében korábban meghatározó szerepet játszó, tekintélynek örvendő Karagity Antunt, Babity Alajost és Vujity Pált. 1952 augusztusától pedig közel egy évig kísérték figyelemmel úgy húsz délszláv, zömmel egykori partizán tevékenységét, de azon túlmenően, hogy gyakran összejártak, semmi érdemít nem tudtak rájuk bizonyítani.⁶⁴

= = = A normalizálódás évei

1953 nyarára azonban már más szelek fújtak Moszkvából Belgrád felé. Sztálin halálával (1953. március 5.) egy meg-megtorpanó normalizálódási folyamat vette kezdetét, ugyanakkor az ügynököket nem tudták egyik napról a másikra áthangolni: a titóista dalok éneklése az ő értelmezésükben továbbra is a sovíniszta szellemet volt hivatva terjeszteni.⁶⁵ A garai délszlávok körében is kezdett terjedni a remény, szabadon át lehet majd menni Jugoszláviába, megépül a Gara és Regőce közti műút, újból érvényesek lesznek a kettősbirtokos igazolványok, szabadon látogathatják egymást a rokonok. Néhány délszláv tanító 1955 júniusában egyenesen abban reménykedett, hogy végre az Adriai-tengernél nyaralhatnak. Továbbra is vágyakozással vagy éppen félelemmel tekintettek a határkérdésre: állítólag a magyarok Bezdánig (más vélekedés szerint Újvidékig), a jugoszlávok Kalocsáig akartak területet szerezni. A határ megváltozásával és Jugoszlávia területi igényeivel összefüggésben 1954 júliusában újra rémhírek terjedtek a németek és a délszlávok kitelepítéséről. Hasonló aggodalmakat még 1955 augusztusában is feljegyeztek az állambiztonság informátorai: „Rövidesen arra kerül a dolog, hogy kitelepítik a svábokat és utána maguk jönnek bunyevácok.”⁶⁶

Mindez arra is utal, hogy a helyi etnikai feszültségek nem szűntek meg egyik napról a másikra. Néha oda-odaszóltak a „piszkos bunyevácoknak”, a táncmulatságon még 1954. december 20-án is néhányan le akarták állítani a délszláv táncokat,

64 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 90. Jelentés, 1952. október 1.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 93. Jelentés, 1952. október 18.; ÁBTL 3.1.5. O-9556. 209–210. Jelentés, 1952. október 26.; O-9556/1. 102. 1952. június 23.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 113. 1953. január 20.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 222–223. Jelentés, 1953. július 1.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 237. Jelentés, 1949. március 19.

65 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556/1. 318. Jelentés, 1954. február 15.

66 = = ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 64–65. Jelentés, 1954. február 8.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 96. Jelentés, 1954. június 22.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 105–106. Jelentés, 1954. július 18.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 315. Jelentés, 1955. június 17.; ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 431. Jelentés, 1956. február 9. Az idézet helye: ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 352. Jelentés, 1955. augusztus 23.

pár héttel korábban pedig a bolt előtt hordták le a délszlávokat: „...menjenek a délszlávok Titóhoz, a németek pedig Németországba”.⁶⁷ Erős Mátyás pedig Zegnál Márk délszláv tanítónak vágta oda 1955. november 4-én, utalva a délszlávok 1945 utáni privilegizált helyzetére (és talán tartva is annak megismétlődésétől): „...most már nincsen 1945-46. év, amikor is lehetett délszláv nótákat és táncokat járni.”⁶⁸ A feszültségek pedig nemcsak magyar–délszláv, hanem esetenként német–délszláv viszonylatban is megfigyelhetőek voltak. Egyesek attól tartottak, a németek pozíciói erősödnek meg a faluban, legalábbis ezt a következtetést vontta le Dujmov Antal a főként a németkérdéssel foglalkozó, 1955. július 18–23. között megrendezett genfi négyhatalmi (amerikai, szovjet, brit és francia) értekezletről: „Nézzén csak garai viszonylatban. Minden funkcióért a svábok kapkodnak.”⁶⁹ 1956 januárjában pedig, amikor ismét elterjedt a határkiigazítás lehetősége, Sibalin Mária szerint leginkább a még a községben maradt svábok ijedtek meg, hogy a bajai háromszög Jugoszláviához kerülésével ki fogják őket telepíteni.⁷⁰

A korabeli hangulatot talán az alábbi két idézet adja vissza a legjobban. Dujmov Miksa és Babity Alajosné 1954 májusában így beszélgetett: „mert valamivel jobb a helyzet, mert azelőtt két évvel elvitték az embert az ÁVÓ-sok és rettegni kellett minden nap [...] most az ávósoknak is meg van kötve a kezük, mert most csak kivizsgálásig tarthatják az embert, utána el kell engedni.”⁷¹ Egy évvel később, az internált Babity Alajos hazajöttének hírére Knipf János rezignáltan tette fel a kérdést: „Miért ült Babits? Azért, mert abban az időben Tito párti volt. Mi? Ezért kellett az életéből 5 évet elveszíteni. S most megint nyalják a Tito...”⁷²

= = x = =

A magyar–jugoszláv kapcsolatok második világháborút követő hullámszásai helyi szinten, Garán is leképeződtek, a magyar–délszláv együttélés mindennapi alakulását az állambiztonsági szervek is élénk figyelemmel követték, különösen 1948 után. A község lakosai a világháborút követő átmenetre az ott élő délszlávok fölényeskedésének időszakaként emlékeztek vissza, bár a kitelepítéstől való félelem a helyi németek példája alapján már ekkor megjelent a délszlávok körében. A szovjet–jugoszláv konfliktus eszkalálódásával a garai délszlávok is potenciális ellenséggé váltak, körükben a félelem légköre vált általánossá. Továbbra is jelen volt ugyanakkor a bajai háromszög Jugoszláviához csatolásának vágya, a hétköznapi szóval-

67 == ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 156. Jelentés, 1955. január 14.

68 == ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 382. Jelentés, 1955. november 4.

69 == ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 345. Jelentés, 1955. augusztus 12.

70 == ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 421. Jelentés, 1956. január 24.

71 == ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 91. Jelentés, 1954. május 25.

72 == ÁBTL 3.1.5. O-9556/2. 181–182. Jelentés, 1955. május 5.

tások pedig könnyen interetnikus színezetet kaptak. Az 1953-at követő normalizáció több szempontból is reményt adott a határ közelében élők számára, de a feszültségek nem szűntek meg egyik napról a másikra. Habár a fentiekkel a Garára nyitott objektumdossziék részletesen foglalkoznak, a csempészés, az illegális határátlépés és a propagandaanyag terjesztésére egyáltalán csak utalásszerűen tartalmaznak információt, miközben a bajai háromszög más községei esetében ezekre is jócskán találunk példákat.⁷³ Az egyes etnikai közösségek (magyarok, németek és délszlávok) is meglehetősen homogénnek tűnnek fel, miközben a közeli Hercegszántón vagyoni vagy éppen földrajzi helyzet alapján, magyarok és délszlávok, őslakosok és telepesek vonatkozásában is törésvonalakat állíthatunk fel.⁷⁴ A vizsgált időszakban egyébként is jelentős gazdasági, társadalmi és politikai átalakulások mentek végbe, ami önmagában is alapvető hatást gyakorolt egy mikroközösség életére, számos helyi konfliktust generálva – és újabb megközelítési, elemzési keretet adva a további kutatásokhoz. A jövőben esetleg felbukkanó egodokumentumok (levelek, naplók, memoárok) a téma személyes emlékezetének vizsgálatát is lehetővé tennék, újabb, az állambiztonsági dokumentumokból nem megragadható oldaláról mutatva be ezt a nehéz időszakot.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5. Operatív dossziék

O-9553 Hercegszántó

O-9553/1 Hercegszántó

O-9553/2 Hercegszántó

O-9553/2a Hercegszántó

O-9553/3 Hercegszántó

O-9556 Gara

O-9556/1 Gara

O-9556/2 Gara

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 276. f. Magyar Dolgozók Pártja Központi Szervei (1946–1958)

67. cs. Farkas Mihály titkári iratai

127. ő. e. A magyarországi nemzetiségekkel kapcsolatos iratok

⁷³ == Vukman, 2022.

⁷⁴ == Hercegszántóra: Vukman, 2020.

=== Nyomtatásban és online megjelent források ===

A magyar Szent Korona, 1912

A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész.

A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest.

MTNEA

Magyarország településeinek népszámlálási-etnikai adatbázisa. Országgyűlési

Könyvtár, Digitális gyűjtemények, Nemzetiségi adatbázisok. mtatkki.ogyk.hu/nepszamlalas_adatok.php?ev=&ev2=&megye=&telepules=780&kod=&nemzetiseg=&felekezet=&tipus=mind&keyword=&page=50 (utolsó letöltés: 2024. február 11.).

Tóth, 1993

Tóth Ágnes: A magyarországi délszlávok helyzete és törekvései 1945–1948.

(Dokumentumok). *Bács-Kiskun megye múltjából*, I. sz. 361–382.

=== Hivatkozott irodalom ===

A. Sajti, 2012

A. Sajti Enikő: Tito 1947-es magyarországi látogatásának előzményei. In *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*.

Szerkesztette: Baráth Magdolna – Molnár Antal. Magyar Országos Levéltár, Budapest–Győr. 587–605.

Bagarić, 2012

Bagarić, Petar: The Croatian Contribution to Plans for Revision of the Yugoslav–Hungarian Border in 1945–1946. *Review of Croatian History*, No. I. 151–182.

Fehér, 1983

Fehér Mária: A Bács-Bodrog megyei délszlávok alsó fokú oktatásának történetéhez 1945–1948. *Bács-Kiskun megye múltjából*, I. sz. 537–575.

Gibianski, 1994

Gibianski, Leonid: The 1948 Soviet–Yugoslav Conflict and the Formation of the ‘Socialist Camp’ Model. In *The Soviet Union in Eastern Europe, 1945–89*.

Eds. Odd Arne Westad – Sven G. Holtsmark – Iver B. Neumann. Palgrave Macmillan, New York. 26–46.

Gyarmati–Szabó (szerk.), 2008

Gyarmati György: Nem mind arany, ami... A szocialista rendszer állambiztonsági

iratainak történeti forrásértéke. In *Rendszerváltás és Kádár-korszak*. Szerkesztette: Majtényi György – Szabó Gabriella. ÁBTL – Kossuth Kiadó, Budapest. 127–139.

Gyarmati, 2012

Gyarmati György: Mire jók az állambiztonsági ügynökiratok és mire nem? *Kommentár*, 6. sz. 64–78.

Hornyák, 2015

Hornyák Árpád: Határkérdés és kisebbségek a második világháborút követő magyar–jugoszláv államközi kapcsolatokban, 1944–1946. *Kisebbségkutatás*, 2. sz. 142–158.

Hornyák, 2016

Hornyák Árpád: Határkijelölés, határsáv és a magyarországi délszlávok. Vítás kérdések a magyar–jugoszláv kapcsolatokban a második világháború után. In *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet*. Szerkesztette: Hornyák Árpád – Bíró László. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest. 315–335.

Orgoványi, 2001

Orgoványi István: A déli határsáv 1948 és 1956 között. *Bács-Kiskun megye múltjából*, 1. sz. 253–285.

Rajak, 2010

Rajak, Svetozar: The Cold War in the Balkans, 1945–1956. In *History of the Cold War*. Melvin P. Leffler – Odd Arne Westad eds. Cambridge University Press, Cambridge. Vol. I. 198–220.

Tóth, 1987

Tóth Ágnes: Telepítések Csátalja, Gara és Vaskút községekben 1945–1949 között. *Aetas*, 1. sz. 31–57.

Tóth, 1998

Tóth Ágnes: Adatok az 1946-os magyarországi délszláv összeírás történetéhez. *Bács-Kiskun megye múltjából*, 1. sz. 285–336.

Tóth, 2016

Tóth Ágnes: A „nagypolitika” erőterében. Délszlávok Magyarországon, 1945–1948. In *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948*.

Történelem és emlékezet. Szerkesztette: Hornyák Árpád – Bíró László.
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet,
Budapest. 337–372.

Vukman, 2016

Vukman Péter: Barátból ellenség – ellenségből barát (?). A magyar–jugoszláv párt-
és államközi kapcsolatok (1945–1956). In *Fejezetek a titói Jugoszlávia korai*
szakaszából. Szerkesztette: Molnár Tibor. Vajdasági Magyar Művelődési
Intézet, Zenta. 45–79.

Vukman, 2017

Vukman Péter: „A fordulat évei”. Magyar–jugoszláv kapcsolatok (1948–1949).
Acta Historica Szegediensis, Tomus 141. 179–194.

Vukman, 2020

Vukman, Péter: Living in the Vicinity of the Yugoslav-Hungarian border
(1945–1960): Breaks and Continuities. A Case Study of Hercegszántó
(Santovo). *History in Flux*, No. 1. 9–27.

Vukman, 2022

Vukman Péter: A magyar–jugoszláv államhatár és a bajai háromszögben élők
mindennapjai (1945–1956). Csempészet, határképzet és a Jugoszláviáról
alkotott kép. In *Határ, határhelyzet, határátlépés: a határok fizikai és mentális*
működése, változása és emlékezete. Szerkesztette: Kiss Zsuzsanna – Szilágyi
Zsolt. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület – Líceum Kiadó,
Szeged–Eger. 335–346.

Kulcsszavak

=====

Jugoszlávia, kisebbségek, Rákosi-rendszer

/ “There has Already been a Jewish Question and a Swabian Question, and Now the Slavic Question will Follow” /

**Hungarian–South Slavic coexistence in Gara
in State Security Documents (1945–1956)**

The fluctuating Hungarian–Yugoslav relations between 1945 and 1956 had a profound impact not only on party and interstate relations, but also on everyday life, in the world of ordinary people. This is especially true for the villages of the so-called Baja triangle, which were inhabited by Hungarians and South Slavs. This article focuses on one of the triangle’s multi-ethnic villages, Gara, and it examines what impacts the frequent changes in bilateral relations (in 1945, after 1948 and after 1953) had on the local Hungarian–South Slavic coexistence, and how it affected the everyday life of people living there, their ideas about the border and Hungarian–South Slavic interethnic relations. Therefore, this article analyses what similarities and differences can be observed after World War II, after the escalation of the Soviet–Yugoslav conflict in 1948, and during the process of Hungarian–Yugoslav normalization after 1953. The article also shows how fear, passivity and the illusion of unrealistic hopes appeared among the local South Slavs after 1948. The conclusions are based on the examination of the facility files (objektum dosszié) related to Gara, which are held in the Historical Archives of the Hungarian State Security.
